

- POLITIČKO-PRAVNI MEHANIZMI SPREČAVANJA NEETIČNIH PRAKSI U HRVATSKOJ ZNANOSTI I VISOKOM OBRAZOVANJU: MAPIRANJE PROBLEMA I MOGUĆIH RJEŠENJA •

Autor / Doc. dr. sc. DARIO ČEPO

Katedra za sociologiju, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dcepo@pravo.hr

Zagreb, rujan 2017.

• UVOD •

Znanstveni i visokoobrazovni sustav temelji se na ideji unapređenja kolektivnog znanja, društvenog blagostanja i stvaranja novih vrijednosti kroz intenzivan i međusobno nadziran rad stručnjaka u državi i inozemstvu. S obzirom na to on je posebno osjetljiv na svaki oblik neetičnog ponašanja, od sasvim blagih oblika neetičnih praksi, do kršenja zakona, pravila i normi. U isto je vrijeme znanstveni sustav samo dio šireg društvenog i političkog sustava u kojem odrastaju, žive i rade znanstvenici i znanstvenice koje znanstveni sustav čine, pa je logično da se maligne pojave u društvu preliju i na znanstveni i visokoobrazovni sustav. S obzirom na to, „koliko god pojedinac treba osobno odgovarati za svoje akademske nepoštenje, u središte rasprave o akademskom nepoštenju treba staviti i širi društveni i politički kontekst kao i karakteristike znanstvenog i obrazovnog sustava koji takve radnje potiču“ (Zmijarević, Doolan i Marčević, 2017: 28). Prema tome, važno je da sustav sam prepozna sve eksternalije te da korigira sve potencijalne negativnosti koje se unutar njega pojavljuju.

U ranijim se razdobljima o etičnom ponašanju znanstvenika u sustavu rijetko govorilo i to uglavnom kroz prizmu etičnog ponašanja u okviru istraživačkoga posla (Adamović Topolčić, 1990). No bavljenje pitanjem znanstvene čestitosti, odnosno neetičnih praksi pojedinaca u sustavu, relevantno je iz čitavog niza razloga. Pogotovo je važno s obzirom na očuvanje znanosti kao sustava koji proizvodi (dodanu) vrijednost za društvo, što nije moguće u slučajevima u kojima (u nekim disciplinama) „60% autora ne zadovoljava priznate i vrijedeće znanstvene standarde da budu autori članaka“ (Vičić Hudorović, 2014: 83), odnosno sustava u kojem znanstvenici iskazuju „umjerenu sklonost plagiranju“ (Mavrinac, Brumini i Petrovečki, 2014). Sustav znanosti i visokog obrazovanja, to moraju prepoznati svi, specifičan je sustav u kojem izvrsnost pati, ako sustav pokazuje ikakve defekte.

Dosadašnje analize pitanja neetičnog djelovanja u hrvatskoj znanosti i visokom obrazovanju pokazale su da se „etički prijestupi u znanstvenoj zajednici nerijetko događaju“ (Hoffman i Miošić, 2017a) te da „najprominentnije mjesto imale su dosad teme koje su se odnosile na slučajeve akademskog nepoštenja, a osobito kada su njihovi protagonisti bile javno, odnosno politički eksponirane osobe“ (Hoffman i Miošić, 2017b: 4). Analizirajući slučajeve javno poznatih neetičnih praksi u Hrvatskoj, čime se bavi drugi dio ovoga rada, jasno je vidljivo da se najveći broj veže uz problem plagiranja i autoplagiranja, odnosno dvostrukog ili višestrukog publiciranja s ciljem lažnog povećanja vlastite znanstvene produkcije. Uz to, čest je problem nepotizma, odnosno zapošljavanja članova obitelji, rodbine ili bliskih prijatelja, kao i problem sukoba interesa. On se najčešće manifestira kroz neloyalnost instituciji, odnosno rad na institucijama koje su izravni konkurenti instituciji na kojoj su znanstvenici koji to čine zaposleni, te kroz korištenje pozicija moći ili poznanstava s nositeljima moći s ciljem pribavljanja koristi za sebe ili svoj tim (primjerice kroz financiranje znanstvenih projekata).

Unatoč raširenosti tih problema, posebno problema plagijata, hrvatske znanstvene institucije ne daju nikakva ili daju nedovoljna određenja pojedinog problema, uključujući i problem plagiranja. „Nasuprot tome, gotovo sva vodeća zapadna sveučilišta, posebice, američka, precizno određuju što se sve smatra plagijatom“ (Cerjan Letica i Letica, 2008: 118). Odbijanjem ili ignoriranjem detaljnog definiranja primjera neetične prakse, kao i nedovoljnim normiranjem procesa koji se mora poduzeti ako se takvi primjeri otkriju, mnoge hrvatske znanstvene institucije zabijaju glavu u pijesak, praveći se da je riječ o minornom problemu, odnosno „radi mira u kući“ odlučuju ne baviti se ozbiljno zaštitom vlastitoga znanstvenog integriteta.

Posebno se problematičnim čini pitanje što učiniti s pojedincima za koje se uspostavi da ne samo da „ne ispunjava[ju] minimalne zakonske uvjete za izbor u znanstveno-nastavno zvanje ... nego da ne ispunjava[ju] minimalne zakonske uvjete za izbor u zvanje sveučilišnog nastavnika i znanstvenika općenito“ (Kasapović, 2012: 42), a oni ostanu u sustavu znanosti i visokog obrazovanja, najčešće na drugoj instituciji unutar sustava, no ponekad na istoj instituciji u istom zvanju. Etička pravila i propisi, a praksa pogotovo, na to pitanje još nemaju optimalan odgovor. U najvećem broju slučajeva sve se svede na socijalna, odnosno egzistencijalna pitanja, koja se temelje na zabrinutosti za obiteljski standard i egzistenciju pojedinca koji bi trebao dobiti otkaz. Taj argument podvrsta je prakse „čuvanja mira u kući“ pri čemu znanstvene institucije postaju socijalno-birokratske ustanove koje se brinu za redovitu isplatu plaća pojedincima, a ne mjesta poticanja, unapređivanja i očuvanja znanstvene izvrsnosti.

Mnogi slučajevi neetičnog ponašanja, koji su se do danas otvorili u hrvatskoj znanstvenoj i široj javnosti, ukazuju na dublji problem. Po riječima prof. dr. sc. S. Barić „na etičke vrijednosti se gleda kao na partikularne, kao na ‚moje i tvoje‘. Relativizira se postojanje univerzalnih i svima poznatih kriterija“ (cit. prema Despot, 2017). Problem se relativizira čak ako i dođe do instance koja može izreći sankciju, jer takvi slučajevi često završe u zastari, a potom se od svih očekuje da se ponašaju kao da do kršenja znanstvene čestitosti nije ni došlo.

Cilj je ovoga rada analizirati dosadašnje primjere potvrđenih, potencijalnih i otklonjenih slučajeva neetičnog ponašanja u znanosti i visokom obrazovanju i ukazati na otvorena pitanja, pravne praznine i nedoumice čije bi jasnije definiranje i elaboriranje pomoglo u boljem otklanjanju sivih zona. Na samom se početku mapira problem kako bi se vidjelo koji su najčešći, javnosti poznati, oblici neetičnog ponašanja. Analiza se temelji na kratkoj prezentaciji poznatih slučajeva neetičnog ponašanja, ne kako bismo nabrajali imena i prezimena ljudi koji su ih činili (ili koji su bili optuženi), već kako bismo prepoznali trendove, prakse i načine djelovanja koji postoje u hrvatskoj znanosti i visokom obrazovanju. Plastični nam primjeri u svakom slučaju pomažu bolje razumjeti apstraktnu normu ili pravilo, pa nam samim tim i prepoznavanje sličnih budućih radnji postaje jednostavnije. Drugi razlog zbog kojeg je važno provesti analizu postojećih slučajeva neetičnih praksi u hrvatskoj znanosti i visokom obrazovanju leži u jednostavnijem prepoznavanju pravnih praznina, podnormiranih akata i ambivalentnih praksi, čijim bi otklanjanjem, optimalnim normiranjem i jasnijim definiranjem pomogli u otklanjanju sivih mrlja znanstvene aktivnosti koje mogu dovesti do neetičnog ponašanja pojedinaca u sustavu.

S obzirom na to, važan nam je drugi dio rada, koji koristeći komparativnu metodu, nastoji ukazati na poznate i manje poznate primjere neetičnog ponašanja u europskoj znanstvenoj zajednici. Kratkom analizom tih primjera dobivamo uvid u mehanizme i oruđa koje su drugi akteri koristili s ciljem očuvanja znanstvene čestitosti, odnosno intelektualnog integriteta njihovih znanstvenih i visokoobrazovnih sustava. Razlog tome nije osjećaj manje vrijednosti, odnosno samonametnuti akademski orijentalizam (Said, 1978), prema kojemu kod „nas ništa ne valja“, dok je „vani sve bolje“. Riječ je samo o tome da su mnogi inozemni znanstveni sustavi dugotrajniji, razvijeniji, konkurentniji i kompleksniji od hrvatskog, pa su imali priliku susresti se s oblicima neetičnog ili dubioznog ponašanja u puno većoj mjeri nego mi. S obzirom na to i prakse otklanjanja problema u znanosti i visokom obrazovanju potencijalno su razrađenije, obuhvatnije i jasnije usmjerene na očuvanje i unapređenje znanstvene čestitosti.

Na samom kraju rada nude se prijedlozi koji imaju za cilj jačanje sustava obrane znanstvene čestitosti kako unutar sustava samog, tako i od pritisa aktera koji se nalaze izvan njega. Nije riječ o obuhvatnim i definitivnim prijedlozima, već o skupu ideja koje su usmjerene na optimizaciju sustava, njegovo jasnije definiranje i razumijevanje, a koje su proizišle iz prepoznavanja pravnih praznina, podnormiranosti i nejasnih definicija koje su se pojavile u primjerima analiziranim u ovom radu. Kratki komparativni pregled sličnih situacija u inozemnim znanstvenim sustavima poslužio je, pritom, da ojača pojedine prijedloge iznesene u zadnjem dijelu ovoga rada.

• 1. MAPIRANJE PROBLEMA •

Provodeći preliminarnu analizu primjera i praksi neetičnog i potencijalno neetičnog ponašanja (kao i onih optužbi za neetično ponašanje koje su se na kraju pokazale netočnima), postalo je jasno da je hrvatski znanstveni i visokoobrazovni sustav prožet mnogim oblicima kršenja načela znanstvene čestitosti, potvrđujući na taj način početnu premisu analize Hoffmana i Miošić (2017a; 2017b) o raširenosti neetičnog ponašanja u hrvatskoj znanosti.

Cilj ovog dijela rada nije ući u razloge zbog kojih je sustav znanosti i visokog obrazovanja u Hrvatskoj takav, niti dokučiti jesu li neki od prijedloga kojima se želi objasniti takvo stanje u hrvatskoj znanosti – mala zajednica, isprepletenost interesa malog broja aktera, politička kultura, povezanost aktera u znanosti i političkih stranaka, egalitarni sindrom – relevantni odgovori na to pitanje.

Sasvim suprotno, cilj je ovoga dijela rada ukazati na neke, javno dostupne i svima znane primjere neetičnog i potencijalnog neetično, odnosno dubioznog, ponašanja i vidjeti kakva su rješenja, odnosno posljedice proizašle iz njihova izlaska u javnost. Te posljedice ne moraju biti usmjerene samo na onoga za koga se otkrilo da je neetično djelo počinio, već i na one koji su to prijavili, institucije koje su djelovale ili nisu djelovale na očuvanju znanstvene čestitosti, te sustav u cjelini. Pretpostavka je, pritom, da ćemo, analizirajući pojedine primjere i detektirajući etički dubiozne primjere djelovanja aktera konkretnim primjerima (bilo onih koji su neetično ponašanje prijavili, onih koji su ga trebali otkriti, onih koji su imali ulogu otkriti je li zbilja riječ o neetičnom ponašanju ili nije ili onih koji su imali obvezu neetično ponašanje sankcionirati) otkriti u kojim smjerovima treba djelovati na unapređenju sustava.

Uzevši u obzir javno dostupne slučajeve, kao i različite popise aktivnosti koje se smatraju ili se mogu smatrati neetičnim praksama u znanosti i visokom obrazovanju, došao sam do sedam distinktivnih primjera neetičnog ponašanja koje valja uzeti u obzir prilikom mapiranja stanja u hrvatskom sustavu znanosti i visokog obrazovanja. Riječ je o: korupciji u obrazovanju, plagiranju, autoplagiranju, odnosno dvostrukom ili višestrukum publiciranju, nepotizmu, klijentelizmu, sukobu interesa, „tezgarenju“ i sukobu privrženosti, te monopolu nad disciplinom. Svaki od tih primjera bit će detaljnije objašnjen u nastavku ovog poglavlja. Pritom valja voditi računa, a s obzirom na to da sam kretao od analize postojećih, javno dostupnih primjera, da su neki oblici neetičnog ponašanja detaljnije potkrijepljeni primjerima od ostalih. To može značiti da se oni češće događaju, ali i da ih je jednostavnije otkriti, da su jednostavnija pravila putem kojih ih se može prepoznati ili da o njima akteri u sustavu imaju veća znanja. To što se neki oblici neetičnog ponašanja gotovo ne pojavljuju u ovom radu ne znači da ih nema u hrvatskoj znanosti ili da uopće nije riječ o neetičnom ponašanju, već da je javno dostupnih primjera takvog ponašanja malo (ili da uopće ne postoje).

Neki primjeri neetičnog ponašanja bili su dovoljno ambivalentni, kompleksni ili nejasni da ih se nije moglo svrstati u neki od postojećih oblika neetičnog ponašanja, pa su navedeni u zaseban dio koji obuhvaća „ostale“ oblike neetičnog ponašanja.

1.1. KORUPCIJA U OBRAZOVANJU

Prema percepciji korupcije, Hrvatska je jedna od najkorumpiranijih država Europske unije (Novi list, 2017). Ta percepcija raste (ili ostaje konstantno visoka) ne samo u razdobljima u kojima javnost ne prepoznaje napore državnih institucija, a posebno represivnog aparata, u borbi protiv korupcije, a pogotovo u razdobljima u kojima državne institucije, najčešće predvođene vladom razgrađuju do sada izgrađen sustav borbe protiv korupcije, nego i u onim razdobljima u kojima postoji očita borba protiv koruptivnih praksi, koja se najčešće ogleda u podizanju optužnica, uhićenjima i sudskim presudama protiv javno prepoznatljivih političkih, ekonomskih i drugih društvenih aktera (Malenica i Jeknić, 2010). Taj nesrazmjer u praksi državnih institucija i percepciji građana dugoročan je trend hrvatskog društva, koji treba biti relevantno objašnjen (Budak, 2006).

S obzirom na opći stav građana o korupciji u hrvatskom društvu, ne čudi razina percepcije korupcije u hrvatskoj znanosti i visokom obrazovanju koju iskazuju hrvatski građani. Oblici koruptivnih praksi koji se najčešće spominju su: prodaja ispita, zapošljavanje preko veze i upisivanje studenata mimo rang lista.

Iako je percepcija korupcije visoka, konkretnih primjera koruptivnog ponašanja nema u nekom značajnijem broju. Uzevši primjer problema prodaje ispita, percepcija o raširenosti toga djela

mного je veća od konkretnih, javno dostupnih primjera prodaje ispita. S druge strane slučajevi poput korupcije na Ekonomskom fakultetu i Prometnom fakultetu u Zagrebu (tzv. slučaj Indeks) (Jakelić, 2009) ili Medicinskom fakultetu u Zagrebu (Šurina, 2012), daju potvrdu da je prodaja ispita u hrvatskom visokoobrazovnom sustavu raširena te da mitovi o „plavim kuvertama“, koji postoje na svim visokoškolskim institucijama, imaju određenu utemeljenost.

Iako nema mnoštvo javno dostupnih primjera ovog oblika neetičnog ponašanja, posebno u usporedbi s nekim drugima, poput plagiranja, pitanje korupcije u znanosti i visokom obrazovanju izaziva značajne emocije u hrvatskoj javnosti. Pritom je posebna osjetljivost na problem prodaje/kupovanja ispita, iako ni ostali oblici korupcije (zapošljavanje preko veze, upisivanje studenata mimo rang liste) nisu zanemarivi. Iako je, stoga, složiti se s izjavom prof. dr. sc. R. Matića da „i sama pomisao da netko tko se svjesno opredijelio za znanstveno-istraživački i obrazovno-odgojni rad, pokušava ispod stola trgovati s ispitima, izaziva mučninu i osjećaj gađenja“ (Glas Slavonije, 2013) u široj javnosti.

1.2. PLAGIRANJE

Jedan od najčešćih oblika neetičnoga djelovanja u znanosti i visokom obrazovanju je plagiranje, tj. „prijestupi ... u obliku raznih oblika akademskog nepoštenja, odnosno nekorektnog prisvajanja zasluga za znanstveni rad“ (Hoffman i Miošić, 2017b). Ono nije posebnost samo znanosti i visokog obrazovanja, odnosno ne pojavljuje se samo u akademskom pisanju, već je sve češće i u, primjerice, novinarstvu (Obradović i Njirić, 2008: 41). Ipak, pojava plagiranja u znanosti (krađa s ciljem objave knjiga i znanstvenih radova) i visokom obrazovanju (predstavljanje tuđih silabusa i nastavnih programa kao vlastitih, odnosno krađa seminarskih, završnih, diplomskih, magistarskih i doktorskih radova ili njihovih dijelova), posebno je simptomatična te ukazuje na dublje defekte sustava, budući da je znanstveni output u vidu izvornih teorijskih ili empirijskih znanstvenih doprinosa bit znanstvenoga djelovanja pojedinaca i institucija. Nemogućnost ispunjavanja primarne aktivnosti, ukazuje da pojedinac koji je u plagiranju uhvaćen nije kadar unaprijediti znanstvenu misao te da stoga ne predstavlja doprinos znanstvenom sustavu.

Mnoge grane i discipline prepoznale su plagiranje, odnosno neovlašteno preuzimanje vlasništva kao problem, jer „u vremenu mjerenja znanstvene produkcije kao pokazatelja uspješnosti znanstvenika priskrbuju značajnu nezasluzenu dobit“ (Baždarić et al, 2009: 109). Neke se struke, odnosno discipline pitanjem plagijata u svojim redovima bave češće i otvorenije od drugih. Primjeri takvih struka, odnosno disciplina su medicina (Baždarić et al, 2009; Rumboldt, 2017), filozofija (Bracanović, 2007) i politička znanost (Kasapović, 2012; Čepo, 2012; Petković, 2011). Doduše u nekim se slučajevima radi o sasvim općenitim opisima plagiranja i sukoba interesa, kao neetičnih oblika znanstvene čestitosti (npr. Cerjan Letica i Letica, 2008), dok se u drugim slučajevima govori o sasvim konkretnim osobama, bilo da se potiče sumnja u potencijalni ili očiti plagijat (npr. Kasapović, 2012; Čepo, 2012; Petković, 2011; Bracanović, 2007), ili da se kritizira praksa objavljivanja tekstova o potencijalnim plagijatima „kako bi se na taj način nekoga obilježilo, osudilo ili obezvrijedilo, nerijetko bez jasnih pojmova i opipljivih činjenica“ (Rumboldt, 2017: 127). Pojavljuju se i ad hominem napadi na autore tekstova koji su pokazali plagijate, a u kojima se ne otklanjaju argumentirane kritike, nego se oni temelje na napadu na autora koji je na potencijalni plagijat ukazao (npr. Radman, 2007; Mamić, 2012).

Kako prepoznati potencijalne plagijate, bez softwera koji bi u tome pomogao, jedno je od najvažnijih pitanja, prema tome, s kojima se treba nositi svatko u sustavu znanosti. Odgovori na to pitanje različiti su. No jedan od očitijih dokaza potencijalnog plagiranja stilski je heterogenost znanstvenoga rada. Ako se u radu može „primijetiti osjetnu promjenu stila pisanja“ (Bracanović, 2007: 686), odnosno ako „već i površno čitanje ukazuje na drastične varijacije u stilsko-pravopisnim konstrukcijama“ (Čepo, 2012: 51), potrebno je provjeriti zbog čega je do tih diskrepancija došlo.

Iako je plagiranje u današnje vrijeme razmjerno jednostavno otkriti, budući da postoji čitav niz sustava i programa za provjeru autentičnosti teksta, i dalje se hrvatska znanstvena zajednica suočava s problemima u dokazivanju plagijatorskog djelovanja. Dijelom je tome razlog što je putem tih sustava i programa teško otkriti plagiranje ideja i teksta objavljenog na stranom jeziku a potom preuzetog na hrvatski jezik bez citiranja (pri čemu se sve svodi na odlučnost i znanje recenzenata, odnosno čitatelja). U tom se slučaju otkriće plagiranja temelji na spremnosti sviju onih koji rad čitaju i u njega sumnjaju da aktivno djeluju na potvrdu ili otklanjanju svojih sumnji. Težina te moralne obveze velika je jer u velikom broju slučajeva oni „ne mogu očekivati gotovo nikakvu potporu akademske pa ni šire ... zajednice, dok su im neugodne posljedice zbog ‚izdaje‘ neminovne“ (Rumboldt, 2017: 128).

No dijelom je riječ i o tome da autori uhvaćeni u postupku plagiranja, nerazumijevanjem koncepta ili njegovim namjernim iskrivljavanjem, dodatno devalviraju svaki pokušaj očuvanja znanstvene čestitosti. Primjerice, autor uhvaćen u plagiranju priznaje da je „u nekoliko navrata donekle vlastitim riječima prepričao ono što bi[h] inače jednostavnije citirao“ (Radman, 2007: 695), ali da nema „nikakva zdravo-razumskog razloga da namjerno prešuti[m] taj izvor, ako inače sve ostale ... citira[m] korektno“ (ibid).

Pozivanjem na zdrav razum, autor, naime, želi ukazati na nelogičnost optužbe za plagiranje, ne samo ako je rad koji je plagiran spomenut bilo gdje u radu (ali ne i u onom dijelu koji je preuzet i prikazan kao vlastito djelo), nego i ako autor inače citira druge radove. Pozivanjem na zdrav razum, optuženi autor najčešće želi devalvirati posao onoga tko je plagijat otkrio, a često ga slijedi ad hominem napad, odnosno dovođenje u pitanje onoga tko je plagijat otkrio, bilo devalvacijom njegove stručnosti ili isticanjem njegovih godina (Radman, 2007: 697) ili ukazivanjem na veći, odnosno širi sukob u kojem je optuženi samo nevinna žrtva (Radman, 2007: 698) orkestrirane „šire kampanje koja je usmjerena protiv mene“ (Vukadinović, cit. prema Mamić, 2012).

Posebno fascinira činjenica da kad autor i prizna da je koristio tuđe dijelove teksta, a da ih nije citirao (što je definicija plagijata), često odbacuje da je riječ o plagijatu, jer „je o tome primjereno govoriti kada se dogodi krađa ideja i koncepcija, i to, pretpostavljam namjerna. Na svu sreću, vlastitih ideja sam imao i imam na pretek“ (Radman, 2009: 696). Ponekad se to priznanje plagiranja potom otklanja pozivanjem na vlastitu biobibliografiju kao dokaza da do plagiranja nije moglo doći (ibid).

Čak i kad optužba za plagijat dođe do konačne sudske instance, koja bi trebala sankcionirati nečasnu radnju (budući da to etički kodeksi institucija u znanosti u načelu izbjegavaju učiniti), sudski „spor je dovoljno usporen da računa na sudsku zastaru ili na gubitak interesa i pamćenja medija i javnosti“ (Muzur i Rinčić, 2015: 381). U takvim slučajevima institucije u sustavu znanosti i visokog obrazovanja potencijalno još i djeluju, oduzimanjem magistarskih i doktorskih radova utemeljenih na dokazanom plagijatu (npr. slučaj Đapić), odnosno anuliranjem diplome utemeljene na plagiranom završnom/ diplomskom radu (npr. slučaj Brkić). No moralna odgovornost u društvenoj, odnosno političkoj areni izostaje, pa ti pojedinci nerijetko (p)ostaju ključne karike u sustavu raspolaganja moći u hrvatskom društvu (kao gradonačelnici, saborski zastupnici, potpredsjednici Hrvatskog sabora, itd).

1.3. AUTOPLAGIRANJE

Problem znanstvene čestitosti ne iscrpljuje se samo krađom tuđeg intelektualnog vlasništva, već se tiče i sasvim specifičnog problema autoplagiranja. Riječ je o institutu koji je „rijetko prepoznat u etičkim aktima znanstvenih organizacija (Hoffman i Miošić, 2017a; Hoffman i Miošić, 2017b).

Iako neki tvrde da nije moguće krasti od samog sebe (Löwer, cit. prema Bešker, 2017), ovdje je riječ o lažnom prikazivanju obima znanstvene aktivnosti, odnosno vlastite znanstvene produktivnosti (Hoffman i Miošić, 2017b), kako bi si pojedinac time priskrbio određenu korist. Fokusiranjem na svojevrsnu nelogičnost kovanice (jer plagirati, znači krasti od drugog, pa je nemoguće *autoplagirati*), fokus se s jasno definiranog primjera neetične prakse okreće na etimologiju riječi, pa se čin autoplagiranja proglašava nemogućim, jer je etimologija pojma nelogična. To je u najmanju ruku nepotrebno cjepidlačenje, pogotovo ako uzmemo u obzir da riječi, odnosno pojmovi dobivaju značenje ne samo njihovim pažljivim stvaranjem, nego i kroz njihovo korištenje u široj ili stručnoj javnosti. Sasvim je razvidno da se pod autoplagiranjem ne smatra doslovna krađa teksta (od samoga sebe), već obmanjivanje javnosti o količini, odnosno obimu vlastite znanstvene produkcije. „U većini se slučajeva za samoplagiranjem i višestrukim objavljivanjem radova poseže radi povećanja vlastite znanstvene produkcije i to ponajčešće zbog akademskog napredovanja, pribavljanja potpore za prijavu ili pravdanja istraživačkih projekata“ (Baždarić et al, 2009: 111). Prema tome „nije riječ o ‚krađi od samoga sebe‘, nego o zlorabi vlastitih radova radi stjecanja materijalnih, statusnih i drugih pogodnosti“ (Kasapović, 2017).

S obzirom na to, autoplagiranje se, bilo da je riječ o preuzimanju cijelih radova, koje se uz minorne izmjene predstavlja kao nove, ili o preuzimanju dijelova više radova bez citiranja izvora iz kojih su preuzeti, može svesti na pokušaj prevare dvostrukim ili višestrukim publiciranjem, odnosno dupliciranjem (a ponekad i multipliciranjem) znanstvene produkcije bez ikakve dodatne vrijednosti za širu znanstvenu javnost. Primjerice, iako je praksa da se nova izdanja iste knjige označe kao nova ili dopunjena izdanja, u nekim se slučajevima to ne čini, čime se dovodi u zabludu ne samo čitatelje, nego i kupce, a pogotovo komisije i tijela zadužena za izbor u zvanja i odgovorne za napredovanje (Čepo, 2012; Jakovina, 2004).

Poseban je oblik tog dupliciranja, odnosno „pumpanja“ vlastite znanstvene bibliografije ... prikazivanje istih knjiga objavljenih na različitim jezicima kao posebnih bibliografskih jedinica“ (Kasapović, 2012: 47; fusnota 10). To se pokazuje posebno problematičnim ako je riječ o prijevodima knjiga na male (nesvjetske) jezike, budući da je broj ljudi koji znaju izvorni jezik knjige i jezik na koji je knjiga prevedena i prikazana kao novo izdanje, gotovo redovito malen.

1.4. NEPOTIZAM

Iako je nepotizam jedna od raširenijih koruptivnih pojava u hrvatskom društvu (posao.hr, 2013), pregledom propisa znanstvenih i visokoobrazovnih institucija, ta je pojava podnormirana (Hoffman i Miošić, 2017a). U isto je vrijeme percepcija javnosti da ne postoji fakultet u Hrvatskoj „koji nije pao u ralje korupcije i nepotizma“ (Barać, 2013).

No što je točno nepotizam u ovom slučaju i na koji način utječe na stanje u sustavu znanosti i visokog obrazovanja? Kada govorimo o nepotizmu, najčešće u obzir uzimamo situacije kada se u sustavu zapošljavaju osobe „za koje se, zbog rodbinskih ili bliskih odnosa s osobama koje bi im bile izravno nadređene, može u razumnoj mjeri procijeniti postojanje sukoba interesa“, kako to ističe Etički kodeks u članku 10 (Etički kodeks, 2006). Tim opisom u obzir uopće nije uzeto pitanje zapošljavanja pojedinaca na različitim katedrama koje se temelji na uzajamnoj koristi, odnosno na „vraćanju usluga“. A upravo se poseban aspekt nepotizma u znanosti tiče pitanja klijentelističkog „vraćanja usluga“. Naime, iako se iz norme to ne može eksplicitno iščitati, u nepotističko djelovanje spada i pojava tzv. uzajamno korisnog zapošljavanja. Taj je oblik zapošljavanja ponekad znan i kao klijentelističko zapošljavanje. No u specifičnim hrvatskim primjerima ipak nije eksplicitno riječ o klijentelizmu kao razlogu zapošljavanja, nego o prikrivanju želje da se vlastitog člana obitelji, rodbine ili bliskog prijatelja zaposli u sustavu kojega smo dio. S obzirom na to, takva praksa više odgovara nepotizmu, nego klijentelizmu. Riječ je o situacijama u kojima pojedinci s iste institucije zapošljavaju svoju djecu na vlastitoj instituciji ali na drugim katedrama. Tek pažljivim iščitavanjem kadrovske križaljke različitih katedri, odsjeka, zavoda i klinika, moguće je otkriti prave razmjere „obiteljske“, odnosno „porodične“ okupacije pojedinih institucija u sustavu znanosti (Bohutinski, 2011; Šoštarić, 2005).

Postoje, primjerice, medijski dokumentirane situacije u kojima se pojedinci zapošljavaju na istom fakultetu na kojem već rade njihovi roditelji, ali se zapošljavaju na drugim katedrama i odsjecima. U hrvatskoj su poznati primjeri pojedinih institucija koje su pod doslovnom rodbinskom okupacijom (Šoštarić, 2005). Da odgovorni u njima ne vide nikakav problem u zapošljavanju vlastitih članova obitelji svjedoče i opravdanja takvih aktivnosti, odnosno puka birokratsko-formalistička pozivanja na činjenicu da je potrebno zaposliti najboljeg kandidata, a da pritom ne treba gledati je li on/a nećiji/a sin, kći, nećak ili prijatelj (Šoštarić, 2005). U tim slučajevima meritokracija postaje ključan kriterij, a kritika se nepotističkog djelovanja proglašava smetnjom za uspješniji razvitak institucije.

Iako se takva situacija može dogoditi povremeno, treba s dozom sumnje uzeti svaki primjer masovnijeg zapošljavanja takve vrste. Kako bi se ukazalo na problematiku takvog djelovanja etički bi kodeksi trebali pokazati osjetljivost na to pitanje uvrštavanjem jasno formulirane norme koja bi takvo djelovanje jasno osuđivala i ograničavala.

1.5. KLIJENTELIZAM

U ranijem dijelu rada ukazano je na usku povezanost između nepotizma i klijentelizma kao specifičnih primjera neetičnog ponašanja u znanosti i visokom obrazovanju. Klijentelizam je još jedan od često spominjanih problema koji, po percepciji javnosti, onemogućuje uspješan razvitak Republike Hrvatske. Prepoznaje ga se u političkom sustavu u cjelini i njegovim specifičnim podsustavima, u vidu političkog klijentelizma (Bilten, 2016), kao i u utjecajnim i prepoznatljivim društvenim arenama, poput medija (Fairpress, 2014).

U sustavu znanosti se, sa znanstvenog aspekta, odnosno od samih aktera iz sustava znanosti, o tome malo pisalo, a gotovo ništa se nije istraživalo (za djelomičnu dekonstrukciju jednog primjera klijentelističke prakse u sustavu znanosti vidi Kasapović, 2012). Veći dio onoga što znamo o pitanju klijentelizma u znanosti i visokom obrazovanju došlo je u javnost kroz istraživačko novinarstvo, istupe i komentare stručnjaka u novinama i na televiziji, te povremene tekstove objavljene na blogovima ili angažiranim elektronskim medijima.

U posljednjih godinu dana se pitanje klijentelizma i znanstvenog sustava isprepliće na nekoliko primjera. Riječ je o kadroviranju (pod utjecajem uprave Sveučilišta u Zagrebu) na Hrvatskim studijima, promjenama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, odnosno tzv. lex Boras (Bilten, 2017), te predloženim novim uvjetima Rektorskog zbora za napredovanja u sustavu visokog obrazovanja. Sva tri primjera pružaju sasvim dovoljno uvida u potencijalne probleme koje klijentelizam može prouzročiti u hrvatskoj znanosti.

Što se novog zakona tiče, ključan se problem veže uz netransparentno i potencijalno volunтарističko zapošljavanje starijih znanstvenika, odnosno onih koji navršavaju 65 godina te po pozitivnim pravnim propisima trebaju otići u mirovinu. Jasna je potencijalna opasnost od korištenja mehanizama odobravanja odnosno neodobravanja produljenja ugovora o radu kao mehanizma kontrole potencijalnih kritičara, kako među starijim pripadnicima znanstvene zajednice, tako i među onim mlađima. Da su takve mogućnosti više od neosnovanog straha ukazuju nedavni primjeri zapošljavanja pojedinaca kojima matične institucije nisu produžile ugovore o radu, na drugim institucijama (Kovačević, 2017a).

S druge strane, što se tiče mogućnosti napredovanja u znanstveno-nastavna zvanja docenta, izvanrednog, odnosno redovitog profesora (u trajnom zvanju), novim je pravilnikom o uvjetima Rektorskog zbora uveden kriterij političkih funkcija i imenovanja kao relevantan kriterij napredovanja (Kovačević, 2017b). Uvođenjem dodatnih kriterija relevantnih za napredovanja, a koji se tiču šireg društvenog te institucijskog doprinosa, omogućeno je da nastavni i znanstveno-stručni doprinosi prestanu biti ključni kriteriji napredovanja, a da ih u nekim situacijama zasjene kriteriji društvenog te institucijskog doprinosa. Budući da je u prvom slučaju riječ o relativno objektivnim kriterijima (poput broja norma sati predavanja, sudjelovanja na međunarodnim i domaćim konferencijama, objavljenim knjigama i znanstvenim radovima, mentoriranju diplomskih i doktorskih radova, itd), pojedinac na njih može samostalno utjecati svojim radom i aktivnim zalaganjem.

S druge strane, zadovoljavanje kriterija društvenog i institucionalnog doprinosa, nije u rukama pojedinaca koji se natječu za napredovanje, nego ovisi o akterima koji ih mogu ili ne moraju angažirati da sudjeluju u radu različitih stručnih i profesionalnih odbora, političkih položaja i slično. S obzirom na to, mogućnosti razvitka širokih i nekontroliranih klijentelističkih praksi neograničene su, a samim je tim, oslabljena mogućnost slobodnoga akademskog i profesionalnog djelovanja pojedinaca u sustavu i njihova eventualna kritičnost spram aktivnosti i ponašanja aktera na položajima moći. Da nije riječ samo o hipotetskoj situaciji, nego i o već viđenim praktičnim manifestacijama, ukazuju primjeri odnosa trenutne uprave Sveučilišta u Zagrebu prema Hrvatskim studijima, kojima je prethodio odnos Uprave prema Filozofskom fakultetu, njegovu Fakultetskom vijeću i odlukama koje je Vijeće donijelo (primjerice, u pitanju izbora članova Filozofskog fakulteta u Senatu Sveučilišta).

1.6. SUKOB INTERESA I PRIVRŽENOSTI U OBRAZOVANJU I „TEZGARENJE“

Sukob privrženosti i sukob interesa otvaraju dodatan niz pitanja koji ukazuju na probleme s kojima se nosi hrvatska znanstvena zajednica, a koji su se pojavili ulaskom privatnog kapitala u sustav znanosti, odnosno komodifikacijom visokog obrazovanja i njegovim pretvaranjem iz javnog dobra u još jedan od sustava prodaje usluga na (kapitalističkom) tržištu.

Ta pojava poprima dva specifična oblika neetičnog ponašanja – sukob interesa kroz nelojalnost instituciji na kojoj je pojedinac zaposlen, te tzv. tezgarenje, odnosno honorarno odrađivanje nastavnih i drugih obveza na više institucija unutar sustava, ali i izvan sustava, odnosno kada su institucije u izravnoj konkurenciji.

Sukob interesa najčešće je povezan s financijskim interesima, ali „se može izroditi i iz osobnih odnosa, akademskog natjecanja i intelektualne strasti“ (Alonso et al, 2012: 147), što je zanemarena tema u hrvatskoj znanosti. Sporadična istraživanja (i rijeko dokazani primjeri) ukazuju da pojedini akteri u sustavu znanosti (profesori i profesorice, administrativno osoblje) imaju osobne interese (pa čak i vlasništvo) u privatnim institucijama visokog obrazovanja, a koje su izravno konkurenti na tzv. tržištu obrazovanja institucijama na kojima su ti profesori/ce, odnosno administrativno osoblje zaposleni/e (za primjer potencijalnog sukoba između Fakulteta političkih znanosti i Visoke škole međunarodnih odnosa i diplomacije, vidi Kasapović, 2012).

Da se sukob interesa u sustavu visokog obrazovanja i znanosti ne uzima dovoljno ozbiljno govore i stavovi čelnika hrvatskih sveučilišta o tom pitanju. Ističući da je „Hrvatska premala zemlja i

slijedom toga „svi smo u sukobu interesa“ (Petranović, 2017), rektor Sveučilišta u Splitu, prof. dr. sc. Š. Anđelinović, iskazao je nerazumijevanje pojma sukoba interesa, te ukazao da se o tom problemu u Hrvatskoj malo razmišlja. U isto je vrijeme devalvirao ne samo aktivnosti svih onih koji rade na sprečavanju sukoba interesa, nego i znanstvenih institucija (uključujući i vlastitu) koje o tom problemu pišu u svojim etičkim kodeksima.

Dodatan oblik sukoba interesa pojavljuje se kada akteri iz sustava znanosti postanu politički predstavnici u državnim institucijama koje nadziru, financiraju i (ponekad) upravljaju sustavom znanosti, pa tu poziciju koriste kako bi nagrađivali sebi odane ili utjecali na dodjelu financijskih sredstava stručnim, profesionalnim i drugim udrugama i znanstvenim projektima s kojima su (ranije bili) povezani (vidi Petranović, 2017).

Ovi primjeri pokazuju da je potrebno snažnije normirati sukob interesa i sukob privrženosti u svim relevantnim aktima koji se bave etičkim ponašanjem u znanosti i visokom obrazovanju (Hoffman i Miošić, 2017a).

1.7. MONOPOL NAD DISCIPLINOM

Iako se na prvi pogled čini manje opasnom i time manje relevantnom, u ovom pregledu neetičnog djelovanja u znanosti i visokom obrazovanju, problematika monopola nad disciplinom itekako je važna. Na to ukazuju i propisi o etičkom ponašanju znanstvenih institucija, koji eksplicitno ističu da je onemogućivanje slobodnog znanstvenog djelovanja izravno kršenje etičkih načela na kojima počiva znanosti u Hrvatskoj.

Često je monopol nad disciplinom temelj daljnjih neetičnih aktivnosti, budući da moć koja proizlazi iz zaposjedanja discipline omogućuje akterima da izgrade „opskurnu mrežu ... isprepletenu od plagiranja i autoplagiranja, monopola i sukoba interesa, nepotizma i klijentelizma, a koja je mnogo opasniji i pogubniji fenomen za razvoj hrvatske znanosti“ (Kasapović, 2012: 41).

Dodatan problem monopola nad disciplinom tiče se i zanemarivanja budućnosti i daljnjeg razvitka discipline, nakon što njezin vodeći akter ode u mirovinu, a nakon čega ostaje pustoš na katedri i u disciplini (Kasapović, 2012; Lilek, 2017), budući da je često riječ o jednoj instituciji na kojoj se ta disciplina razvija. Takav je slučaj bio, primjerice, s međunarodnim odnosima i diplomacijom na Fakultetu političkih znanosti, pod monopolom prof. dr. sc. Radovana Vukadinovića.

Disciplina međunarodnih odnosa, jedna od najpropulzivnijih politoloških disciplina, dugi je niz desetljeća bila pod apsolutnim monopolom jednoga pojedinca – prof. dr. sc. Radovana Vukadinovića. Kao što u svojoj analizi ističe prof. dr. sc. Mirjana Kasapović, „[p]ostavši direktor HUMS-a,¹ CMS-a² i *Međunarodnih studija*, Vukadinović je, naime, dodatno učvrstio status koji je desetljećima gradio, jer je na Fakultet političkih znanosti došao čim je osnovan 1962. Postao je svojevrsni patrijarh koji je potpuno, sustavno i pozorno kontrolirao fakultetsku katedru i odsjek za međunarodne odnose, poslijediplomske studije i promociju znanstvenih kadrova u toj politološkoj disciplini, časopise i izdavaštvo uopće udruge i centre, skupove i inicijative – ukratko, sve što je imalo ikakve veze s međunarodnim odnosima i vanjskom politikom“ (Kasapović, 2012: 42).

Slična je situacija bila sa studijem (odnosno odsjekom i disciplinom) indologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, pod monopolom prof. dr. sc. Mislava Ježića. Ovaj nam slučaj, pritom služi, kao pokazatelj kako se monopol ponekad koristi kao opravdanje da se pojedinca zadrži u sustavu visokog obrazovanja i nakon navršениh 65 godina, jer je „nenadoknadiv, samo on može kvalitetno držati nastavu na tim studijima. Riječ je o maloj struci, vrlo zahtjevnoj i puno vremena i brige je potrebno da bi se obrazovao stručnjak“ (Andrijanić; cit. prema Lilek, 2017). Pritom se ne uzima u obzir da je upravo monopolom nad disciplinom onemogućen razvitak novih stručnjaka na vrijeme kako bi odlaskom doajena struka, odnosno disciplina, nastavila funkcionirati bez značajnijih problema.

1 Hrvatska udruga za međunarodne studije.

2 Centar za međunarodne studije.

1.8. DRUGI OBLICI NEETIČNOG PONAŠANJA

Nečasno je i krivo predstavljati predgovore i pogovore knjigama drugih autora kao znanstvene radove, pogotovo u slučajevima kada oni imaju samo par stranica, a služe više kao opći uvid u knjigu o kojoj je riječ (Kasapović, 2012: 47; fusnota 10).

Posebno su problematične, pogotovo u malenom i razmjerno siromašnom sustavu poput hrvatskog, pojave u kojima su pojedini članovi znanstvene zajednice predlagatelji znanstvenih projekata, članovi tijela koji projekte financiraju i članovi timova koji projekte procjenjuju i rangiraju (vidi detaljnije Bracanović, 2007: 693; fusnota 11). Mogućnosti neetičkog djelovanja u tim je slučajevima praktički nemoguće izbjeći.

Svima koji su studirali na Fakultetu političkih znanosti, pogotovo u desetljećima prije 2000-ih, bio je „upadljiv nerazmjer između znanstvenih magisterija i doktorata znanosti iz međunarodnih odnosa: magisteriji su se dijelili šakom i kapom, a doktorati su bili iznimni. Magistri znanosti nisu ugrožavali nikog, ali su doktori znanosti mogli postati nepoželjna kritička opozicija monopolu u disciplini“ (Kasapović, 2012: 47; fusnota 6). Iako je ovo oblik kontrole discipline koja proizlazi iz monopola jednoga aktera nad njom, riječ je i mnogo kompleksnijoj pojavi, jer se dotiče i slobode znanstvenog djelovanja, kao i cjelokupne politike „nezamjeranja“ koja vlada u hrvatskoj znanosti i visokom obrazovanju.

• 2. RJEŠENJA NEETIČNIH PRAKSI: NEKI KOMPARATIVNI PRIMJERI •

Javno dostupni slučajevi neetičnog ponašanja u Republici Hrvatskoj ukazuju na raznolike primjere neetičnog djelovanja. Ti slučajevi ukazuju i na neusklađeno rješavanje pojedinih praksi, čak i u sličnim slučajevima, a još su očitija potpuna ignoriranja nekih očiglednih primjera neetičnoga ponašanja u znanosti i visokom obrazovanju.

Cilj ovog dijela rada je prikazati neke poznate primjere neetičnoga ponašanja u znanosti i visokom obrazovanju u institucijama i među akterima izvan Hrvatske. S jedne nam strane ti primjeri pomažu razumjeti da je neetično ponašanje u znanosti i visokom obrazovanju pojava koja nema specifičnu adresu niti se veže samo uz određen tip društava, već je riječ o univerzalnom fenomenu. S druge nam, pak, strane, ti primjeri mogu poslužiti kao putokaz za potencijalna rješenja defekata našeg sustava. Usvajanje dobre prakse institucija i aktera koji se dulji niz godina bave problemom s kojim se mi tek počinjemo javno i ozbiljno suočavati, vodi bržem, jasnijem i efikasnijem iznalaženju optimalnih rješenja, uz izbjegavanje čestih grešaka.

Slučajevi izneseni u ovom djelu rada preuzeti³ su s internetske stranice Mreže europskih ureda za znanstvenu čestitost (www.enrio.eu). Tendencija koju ti slučajevi pokazuju, vezano uz neetično ponašanje u znanosti i visokom obrazovanju, primarno se očituje „u preveniranju, rješavanju i sankcioniranju istih, a ne u njihovom pukom dijagnosticiranju“ (Priopćenje za medije, 2017). Već radi toga su vrijedan putokaz, jer hrvatski Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, prema presudi Ustavnog suda Republike Hrvatske, nije ništa više nego tijelo kojem pripadaju „konstatacijske ovlasti ... koje nisu obvezujuće“ (Odluka, 2017).

U Njemačkoj je, 2011. K-T. zu Guttenberg, član savezne vlade i potencijalni nasljednik A. Merkel na mjestu predsjednice CDU-a, optužen za plagiranje doktorske disertacije. Iako je zu Guttenberg te optužbe odbio, priznao je da je prilikom pisanja doktorske disertacije počinio teške pogreške, te se povukao iz aktivne njemačke politike, a pritom je i tražio od Sveučilišta u Bayreuthu da mu oduzmu doktorsku titulu.

U ovom slučaju jasno je da, slično nekim hrvatskim primjerima, optuženi prihvaća da je počinio neetične radnje (slučajno ili previdom), iako odbacuje da je plagirao, odnosno namjerno ukrao tuđe ideje i rečenice. No za razliku od hrvatskih primjera, zu Guttenberg djeluje proaktivno, tražeći kaznu od akademske zajednice i povlačeći se iz političkog života. Na taj način ukazuje na nemoralnost vlastitih čini, kao i na obvezu očuvanja povjerenja u političke i znanstvene institucije među njemačkom javnosti.

Slučaj rumunjskog matematičara Danuta Marcua zanimljiv je, jer pokazuje na koji način akademska zajednica djeluje kolektivno kako bi sačuvala integritet struke i discipline, ukazujući pritom na važnu ulogu koju u procesu otkrivanja neetičnih praksi igraju glavni urednici znanstvenih časopisa, recenzenti i stručna tijela.

Danut Marcu je poslao rad za objavu u uvaženi matematički časopis 4QR. Dok je jedan recenzent tražio izmjene prije prihvaćanja objave, drugi je primijetio da je gotovo identičan rad objavljen nekoliko godina ranije, a da ga je Marcu potpuno kopirao. Recenzent je obavijestio uredništvo, koje je odbilo tiskati Marcuov tekst, objavljujući umjesto njega Uredničku bilješku u kojoj opisuje slučaj, ukazuje na opetovane primjere plagiranja koji su naknadno otkriveni, ali i obavještavajući znanstvenu zajednicu da je Marcu serijski plagijator kojem treba biti zabranjena objava radova u relevantnim znanstvenim časopisima.

Nekoliko slučajeva iz Sjedinjenih Američkih Država koje ističe ENRIO, posebno se tiču kršenja normi znanstvene čestitosti lažiranjem, odnosno fabriciranjem, namještanjem i lažnim prikazivanjem podataka, odnosno iznošenjem podataka na način da se čitatelje i ostale korisnike tih podataka dovede u zabludu. S obzirom na izrazitu težinu tih primjera akademskog nepoštenja ne čudi da su i kazne rigorozne, a kulminacija je u povlačenju rezultata iz javno dostupnih repozitorija, zabrani prijave projekata za financiranje iz javnih resursa te konačno isključenju iz znanstvene zajednice.

Norveški znanstvenik na radu u SAD-u, Jon Sudbo, priznao je falsificiranje i izmišljanje rezultata s ciljem osiguranja financiranja znanstvenog projekta o karcinomu usne šupljine. Sudbo je prihvatio

3 Svi slučajevi su preuzeti s www.enrio.eu pa nijedan dio teksta, pod ovim naslovom, koji opisuje pojedini slučaj (sve ono označeno kurzivom) nije moja izvorna misao.

kaznu doživotnog isključenja iz budućih natječaja za financiranje projekata, kao i zabranu sudjelovanja u ocjenjivanju budućih projekata, dok mu je nekoliko znanstvenih radova povučeno budući da ukazuju na višegodišnje stalno neetično djelovanje s ciljem zavaravanja stručne i šire javnosti.

Jedan od najpoznatijih, a u svakom slučaju među notornijim slučajevima neetičnog ponašanja u europskoj znanstvenoj praksi, tiče se nizozemskog socijalnog psihologa Diederika Stapela. U svojem izvještaju o slučaju Stapel, naslovljenom Flawed Science, P. Drenth, W. Levelt i E. Noort ukazuju na važnost detaljnog, preciznog i savjesnog odgovaranja na optužbe o potencijalnom neetičnom ponašanju unutar vlastite discipline, ali i na potrebu da se pod lupu stavi cjelokupni opus znanstvenika pod optužbom, do te mjere da se provjere i sve instance u kojima je optuženi akter imao bilo kakvu ulogu (suautorstva, znanstveni projekti, mentorstva doktorskih disertacija, itd).

Izvještaj je zahvatio cjelokupan znanstveni doprinos D. Stapela – svih 137 djela – od kojih je 55 koje je Stapel napisao i objavio samostalno ili u suradnji s drugim autorima. Posebno je važno da je istraga u obzir uzela i doktorske disertacije doktoranada kojima je Stapel bio mentor, ukazujući da se u barem njih 10 pojavljuju ozbiljni primjeri znanstvenih prevara. Osim toga, izvještaj je ukazao i na nesposobnost čitave jedne discipline – socijalne psihologije – da primijeti desetljeća neetične prakse svojega člana. Za disciplinu je posebno porazna činjenica da je Stapelove radove u rukama imalo više stotina ljudi, od suautora, do urednika znanstvenih časopisa, recenzenata, članova odbora za obranu disertacija njegovih doktoranada, a da nitko nije posumnjao na nedolično akademsko ponašanja, čak i u trenucima kad su počele izlaziti sve snažnije i snažnije optužbe protiv Stapela.

Ukratko, ono što ovi, a i mnogi drugi slučajevi navedeni na www.enrio.eu, pokazuju je spremnost aktera unutar discipline, relevantnih nadzornih tijela i organa, pa čak i samih počinitelja neetičnoga djela da djeluju s ciljem očuvanja znanstvenog integriteta i povjerenja javnosti u sustav znanosti i visokog obrazovanja. Ono što su, prema tome, najveće boljke hrvatskog sustava znanosti – defanzivni odnos sustava u cjelini i pojedine discipline prema optužbama pojedinih aktera, slabost i nevoljkost nadzornih institucija da djeluju, te izostanak osobne moralne odgovornosti počinitelja neetičnih radnji – pokazuju se kao vrline u inozemnim slučajevima. S obzirom na to, međunarodni nam primjeri mogu poslužiti kao svojevrsna dobra praksa koju bi valjalo reflektirati i u Hrvatskoj.

• 3. PRIJEDLOZI KORIŠTENJA POSTOJEĆIH I UVOĐENJA NOVIH MEHANIZAMA •

Slučajevi izneseni u ovom radu – kako oni domaći, koji su nam javno dostupni putem medija i povremenih aktivnosti članova akademske zajednice, tako i oni strani, koji su riješeni ispred adekvatnih etičkih tijela akademskih institucija – ukazuju na neuralgične točke hrvatskoga znanstvenog i visokoobrazovnog sustava. Te slabe točke sustava rezultat su podkapacitiranosti institucija, nedovoljnog znanja uključenih aktera, podnormiranosti pojedinih akata, pravnih praznina koje postoje u zakonu i podzakonskim aktima. No prije svega su rezultat nevoljkosti nositelja političke i institucionalne moći da djeluju s ciljem očuvanja znanstvenog integriteta i akademskog poštenja sustava u cjelini.

S obzirom na to ovaj dio rada donosi kratak pregled inicijativa, prijedloga i savjeta o mogućim smjerovima poboljšanja stanja u sustavu znanosti i visokog obrazovanja, kako bi se problematika kršenja normi znanstvene čestitosti svela na najmanju moguću mjeru. Neki od tih prijedloga pravne su naravi, neki su politički, a neki su vezani uz šire društvene fenomene.

Dobar bi se dio problema otklonio, primjerice, kada bi svi odgovorni akteri u lancu odlučivanja o pojedinom znanstvenom radu (suautori, urednici, recenzenti, izdavači) odrađivali svoj dio posla i vodili računa da se postojeća pravila i norme dosljedno i u punoj mjeri ispunjavaju. U tom slučaju bi dvostruko publicirani radovi, kao i oni koji primjerice nemaju popis literature (Čepo, 2012: 51), a ocjenjeni su kao izvorni znanstveni rad, bili zaustavljeni prije nego izađu u širu znanstvenu zajednicu. Svaka disciplina mora postati čistač vlastite znanstvene zajednice, korištenjem postojećih pravila uz pomoću kojih se može otkriti „prijestupnika u procesu recenziranja“ (Rumboldt, 2017: 129).

Znanstvena bi zajednica u hrvatskoj trebala pokrenuti „obuhvatan multidisciplinarni projekt unutar kojeg bi bili razvijeni mehanizmi koji bi sprečavali takve oblike znanstvenog nepoštenja“ (Čepo, 2012: 52). Pritom je potrebno osigurati „društvenu klimu *moralne odgovornosti*“ (Rumboldt, 2017: 128) koja bi ukazivala na nultu stopu tolerancije šire javnosti prema svim oblicima neetičkoga ponašanja. Dok bi uža, znanstvena, javnost morala „svjedočiti *vlastitim primjerom*“ (ibid), te bi imala za cilj „educirati autore o kriterijima ... i potrebnim znanjima koje treba usvojiti ... u publiciranju članaka“ (Vičić Hudrović, 2014: 85).

Politički posebno osjetljivo pitanje je pitanje optimalnog funkcioniranja institucija sustava. Institucije moraju ispunjavati svoje obveze u razumnom roku, ne samo kako bi uspješno odgovorile na probleme s kojima se društvo suočava, nego i kako bi javnost zadržala povjerenje u njih specifično i u politički sustav općenito. Neispunjavanje te obveze može se koristiti kao način onemogućavanja donošenja odluka u pojedinom, politički osjetljivom pitanju. Primjerice, zbog „neprimjereno duge stanke u svojem radu, Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju bio je prisiljen prijavu protiv ministra znanosti i obrazovanja P. Barišića vezanu uz plagiranje, zaprimljenu još u veljači 2011., uzeti u razmatranje tek koncem 2016“ (Jutarnji list, 2017). Zbog neadekvatnog djelovanja Hrvatskog sabora, koji nije ispunio svoju obvezu, situacija se iz interne odluke Odbora za etiku, pretvorila u politički slučaj, ulaskom pojedinca u političku arenu i to u sustavu koji ga je trebao nadzirati. Da je Sabor odradio svoju obvezu na vrijeme, Odbor je mogao imati dovoljno vremena reagirati i do višemjesečne trakavice vjerojatno ne bi ni došlo, bez obzira bi li dr. sc. P. Barišić bio proglašen plagijatorom ili ne. Kako se to nije dogodilo Odbor je, umjesto neovisnog aktera koji djeluje u pozadini s ciljem očuvanja etičkog integriteta hrvatske znanstvene zajednice, „uvučen u aktualne sukobe unutar hrvatskog političkog, istraživačkog i akademskog prostora“ (Jutarnji list, 2017). Uz to, Sabor treba tražiti automatski razrješenje svih koje imenuje dok se ne završi postupak kojim se otklanja sumnja u potencijalno neetično ponašanje.

Autonomija sveučilišta, znanstvena sloboda, akademska čestitost koju brani neovisno tijelo, ne znače puno u situaciji u kojima predstavnici političke vlasti, odnosno najmoćniji akteri u državi, devalviraju argumentirane dokaze neetičnog ponašanja. Takvo ponašanje postaje poglavito problematično kada dolazi od najmoćnijeg političkog aktera u državi – predsjednika vlade. Iako daje za pravo pojedinim institucijama (pa tako i od Sabora izabranom Odboru za etiku u znanosti i visokom obrazovanju) da djeluju temeljem ovlasti koje su im dane, predsjednik Vlade RH, A. Plenković tako, u jednom primjeru, ističe: „Proučio sam članak o kojem je riječ, pažljivo pročitao sve fusnote i niti iz jednog elementa tog teksta nisam mogao naslutiti, pa ni iz one prve verzije, da je njegova intencija bila da uzme nečije ideje kao svoje“ (Despot, 2017). Za razliku od njegovih zapadnoeuropskih kolega, koji nisu proturječili dokazima protiv njihovih političkih saveznika, A. Plenković, ne samo da je devalvirao svaku potencijalnu odluku bilo kojeg etičkog tijela – jer je otvorio vrata da svačiji stav o pojedinom pitanju

bude jednako relevantan – već se postavio kao da zna bolje od stručnjaka koji su potencijalni plagijat otkrili, kao i onih koji su o tom pitanju u etičkim tijelima odlučivali. Taj oblik voluntarizma svakako treba osuditi na vrijeme kako bi bio uklonjen iz hrvatskog javnog diskurza.

Osim toga, riječ je i, ukratko, o:

- Uspostavi kadrovske politike usmjerene na osiguranje kvalitetnog nastavka rada u disciplini, na odsjeku ili katedri i nakon umirovljenja doajena i doajenki discipline, kao i uvođenju ograničenja u broju uzastopnih mandata na čelima katedre, odsjeka, zavoda ili koje druge institucionalne podjedinice u sustavu,
 - Potrebi promptnog popunjavanja institucija, tijela i organa koji se bave nadzorom i zaštitom etičke prakse u znanosti,
 - Obvezi predstavnika izvršne vlasti (kao i drugih političkih aktera u sustavu, a pogotovo onih koji su uz problem i optužene pojedince neposredno povezani) o suzdržavanju od podrivanja uloge i postupaka neovisnih tijela, uključujući i tijela, odnosno organe koje je imenovao i izabrao Hrvatski sabor,
 - Sprječavanju odlaska na drugu instituciju ako je već jedna unutar sustava ustanovila neadekvatnost kandidata,
 - Detaljnom i iscrpnom definiranju prakse autoplagiranja (Hoffman i Miošić, 2017a) i ukazivanju na težinu tog nedjela, izjednačujući ga u pogledu sankcija s plagiranjem,
 - Ubrzavanju sudskih postupaka kako bi se izbjegle zastare i time kaznilo počinitelje neetičnih praksi.
-

• ZAKLJUČAK •

Dosadašnja istraživanja pitanja etičnoga ponašanja u znanosti i visokom obrazovanju ukazuju na „razmjerno visoku usklađenost posebnih etičkih akata s Etičkim kodeksom OEZVO, ali i na postojanje slabosti u proceduralnom aspektu rada etičkih tijela, iz čega proizlazi zaključak kako je slabost sustava etike u znanosti i visokom obrazovanju prvenstveno u njegovom provedbenom dijelu, a tek manjim dijelom u nedostatnoj normiranosti“ (Hoffman i Miošić, 2017b: 19). Prema tome, ne treba dodatno normirati u odnosu na postojeće stanje. No ne treba bježati od zaključka da čak i u slučajevima kada je zakonski sve dobro normirano, propisane se norme ne provode (vidi Kasapović, 2012: 45). Problem je očito u neprovođenju zakona, namjernom ili slučajnom. P, stoga,

Iz analize je jasno vidljivo da je najveći broj otkrića neetičnog ponašanja povezan s plagiranjem. To ne znači da drugih oblika neetičnog djelovanja nema, već da se o njima manje zna, nejasniji su kriteriji po kojima se mogu razaznati takva nedjela, odnosno znanje znanstvene zajednice u tim je pitanjima manjkavo, a sama zajednica ponekad nespremna djelovati.

Problem edukacije mladih članova akademske zajednice, odnosno ljudi koji tek ulaze u sustav (doktoranada i poslijedoktoranada, asistenata i viših asistenata, znanstvenih suradnika i predavača) posebno je relevantan. Određen dio neetičnog ponašanja mlađih članova znanstvene zajednice proizlazi i iz nepoznavanja dobrih praksi, odnosno ponašanja u sustavu znanosti. Iako nepoznavanje pravila i normi nije relevantna obrana niti bi to trebala biti, potpuno je legitimno tražiti da svaka znanstvena institucija i pojedinci koji s mladim znanstvenicima rade, kao i sustav u cjelini aktivnije djeluju na educiranju i informiranju onih koji su u sustav tek ušli. Preuzimanjem aktivne uloge u obrazovanju novih članova znanstvene zajednice o najčešćim oblicima neetičnoga djelovanja u sustavu znanosti i visokog obrazovanja bit će, sasvim sigurno, moguće otkloniti, spriječiti i demotivirati potencijalne neetične prakse u budućnosti. Suprotno tome, ako mladim kadrovima pokažemo da su etički kodeksi samo popis lijepih želja koje nikoga ne obvezuju, a često samo smetaju ambiciji i akademskom usponu pojedinca, otvorit ćemo širom vrata prihvaćanju neetičnog ponašanja ne samo kao prihvatljivog nego i kao poželjnog djelovanja. Time će hrvatska znanost još više zaostajati za međunarodnom.

Za kraj treba istaknuti jedan važan nedostatak ovog rada. Nisam se bavio pitanjem mobbinga i bullyinga, kao ni problemom seksualnog uznemiravanja, ne zato što smatram da je riječ o nevažnim pitanjima, ili zato što mislim da se ti oblici devijantnog ponašanja ne događaju u hrvatskoj znanosti. Nažalost, iz sasvim površnog pregleda praksi u hrvatskoj znanosti koje su javno dostupne putem medija ili usmene predaje unutar samog sustava (pa i putem nekolicine uspješnih ili neuspješnih sudskih presuda na tu temu), jasno je da se s tim problemima nosi dobar dio hrvatske znanstvene zajednice. Pitanje seksualnog uznemiravanja, a često i pitanja mobbinga na radnom mjestu, često su rodno obojana, odnosno imaju jasnu žrtvu (najčešće ženu) i počinitelja (najčešće muškarca na položaju moći), iako postoje i različiti slučajevi (vidi npr. Toma, 2014). Već samim time, ova pitanja ne smiju ostati zanemarena, poglavito ako nam je cilj sustav znanosti i visokog obrazovanja učiniti dostupnijim i otvorenijim ženama. Nisam ih uzeo u obzir prilikom analize jedino zato što smatram da je riječ o mnogo problematičnijim oblicima ponašanja koja izlaze izvan okvira znanstvene zajednice, odnosno nisu specifični samo znanstvenoj zajednici, te stoga što o njihovu sprečavanju ne trebaju voditi računa samo znanstvene institucije, odnosno znanstveni sustav kao partikularan entitet, već se tim pitanjima moraju baviti represivne institucije sustava u cjelini. To pitanje ne smije ostati zanemareno i zaslužuje dodatan interes kako pravosudnog sustava tako i znanstveno-istraživačke zajednice.

• LITERATURA •

- Adamović Topolčić, M. (1990): Etički aspekti terenskih istraživanja *Revija za sociologiju* 21(2): 403–414.
- Alfonso, F., Timmis, A., Pinto, F. J., Ambrosio, G., Ector, H., Kulakowski, P. i Vardas, P. (2012): Pravila o sukobu interesa i zahtjevi za prijavljivanjem sukoba interesa u nacionalnim kardiovaskularnim časopisima Europskog kardiološkog društva *Cardiologica Croatica* 7(5–6): 146–157.
- Barać, A. (2013): U Hrvatskoj ne postoji fakultet koji nije pao u ralje korupcije i nepotizma www.srednja.hr (7. 11. 2013)
- Baždarić, K., Pupovac, V., Bilić-Zulle, L. i Petrovečki, M. (2009): Plagiranje kao povreda znanstvene i akademske čestitosti *Medicina* 45(2): 108–117.
- Bešker, I. (2017): Prikriveno recikliranje jest prevara, ali odbacujem pojam autoplagijat *Jutarnji list* (10. 02. 2017)
- Bilten (2016): Pripreme za izbore: politički klijentelizam na račun radničkih prava www.bilten.org (23. 11. 2016)
- Bilten (2017): Lex Boras: klijentelizam iznad svega www.bilten.org (8. 05. 2017)
- Bohutinski, J (2011): Nepotizam na fakultet: Na Agronomiji radi 70 rođaka www.lokalni.hr (20. 04. 2011)
- Bracanović, Tomislav (2007): Kako filozofi plagiraju: 10 primjera iz članka Zdravka Radmana *Filozofska istraživanja* 27(3): 685–693.
- Budak, J. (2006): Korupcija u Hrvatskoj: percepcije rastu, problemi ostaju *Privredna kretanja i ekonomska politika* 106: 66–98.
- Cerjan Letica, G. i Letica, S. (2008): Znanstvena nedoličnost: kako se s njom nositi u Hrvatskoj? *Acta stomatologica Croatica* 42(2): 117–122.
- Čepo, D. (2012): Radovan Vukadinović i Lidija Čehulić Vukadinović: Politika europskih integracija. *Političke analize* 3(10), 49–52.
- Despot, S. (2017): Sanja Barić: Premijer nema pravo osporavati odluku o Barišićevom plagijatu www.faktograf.hr (18. 01. 2017)
- Etički kodeks odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (2006) <https://www.azvo.hr/hr/odbor-za-etiku> (pristupljeno 24. 09. 2017)
- Fairpress (2014): Klijentelizam u medijima stvorio je društva otporna na reforme, u kojima rješenja i lijekovi za korupciju nemaju nikakav učinak www.fairpress.eu (6. 10. 2014)
- Glas Slavonije (2013): Korupcija u visokom obrazovanju izaziva mučninu i gađenje *Glas Slavonije* (27. 07. 2013)
- Hoffman, D. i Miošić, N. (2017a): *(Samo)regulacija etike u znanosti i visokom obrazovanju u Hrvatskoj, sažetak GOOD inicijativa*, Zagreb
- Hoffman, D. i Miošić, N. (2017b): *(Samo)regulacija etike u znanosti i visokom obrazovanju u Hrvatskoj GONG*, Zagreb
- Jakelić, I (2009): Slučaj Indeks: Na Prometu uobičajen upis s dekanovom ceduljicom *Večernji list* (3. 04. 2009)
- Jakovina, T. (2004): Radovan Vukadinović: Međunarodni odnosi od Hladnog rata do globalnog poretka, Agencija za komercijalnu djelatnost, Zagreb 2001., 492 str. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 34-35-36(1), 325–328.
- Kasapović, M. (2012): Anatomija jednog plagijata i mreže u koju se plagijator upleo *Političke analize* 9: 41–52.
- Kasapović, M. (2017): Opasno je podcjenjivati fenomen samoplagiranja *Jutarnji list* (5. 08. 2017)
- Kovačević, D. (2017a): Unatoč mišljenju saborskog Odbora o autoplagijatu, 65-godišnji Mislav Kukoč zaposlen na Hrvatske studije www.srednja.hr (21. 09. 2017)
- Kovačević, D. (2017b): Novi uvjeti Rektorskog zbora za izbor u zvanja: Političke funkcije i imenovanja odsad relevantni kriteriji www.srednja.hr (9. 06. 2017)
- Lilek, M. (2017): Nevjerojatan slučaj uglednog profesora *Jutarnji list* (25. 02. 2017)

Malenica, Z. i Jeknić, R. (2010): Percepcija korupcije i borba protiv korupcije u Republici Hrvatskoj *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 47(4): 837–859.

Mamić, T. (2012): Smjestio Deklaraciju iz Petersberga u Rusiju, Rompuyu dao nepostojeću funkciju *Jutarnji list* (6. 07. 2012)

Mavrinac, M., Brumini, G. i Petrovečki, M. (2014): Stav o plagiranju, u: *16. Riječki dani (bio)etike „Etika u znanstvenom istraživanju“* Knjižica sažetaka, Rijeka

Muzur, A. i Rinčić, I. (2015): Plagijat, politika, znanost, sport: pokušaji forsiranih (?) paralela *JAHHR* 6(2): 375–381.

Neetični pokušaji ometanja našeg rada nezabilježeni su u europskoj praksi *Jutarnji list* (17. 01. 2017)

Obradović, Đ. i Njirić, D. (2008): Novi mediji olakšali plagiranje *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, 2(4): 41–60.

Odluka (2017) *Ustavni sud Republike Hrvatske* (25. 04. 2017)

Petković, K. (2011): Prikaz knjige: Branislav Šutić: Državno i političko uređenje Republike Hrvatske. *Političke analize* 2(8), 78-81.

Petranović, D. (2017): Rektori uz Barišića: Svi smo u sukobu interesa! www.tportal.hr (20. 01. 2017.)

Priopćenje za medije (2017) *Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju* (16. 01. 2017)

Radman, Z. (2007): Kako Tomislav Bračanović podmeće plagiranje: Odgovor na optužbe *Filozofska istraživanja* 27(3): 695–698.

Rumboldt, Z. (2017): O plagiranju u znanosti *Acta Medica Croatica* 71: 127–131.

Said, E. W. (1978): *Orientalism*, New York, Pantheon Books

Šoštarić, E. (2005): 45 rođaka vlada Stomatološkim fakultetom *Nacional* br. 514 (19. 09. 2005)

Šurina, M. (2012): „Korupcija na Medicni trebala se riješiti unutar samog Fakulteta“ www.tportal.hr (11. 10. 2012)

Toma, I. (2014): Profesoricu 200.000 kn jer je fakultet nije zaštitio od šefice *Večernji list* (24. 07. 2014)

Vičić Hudorović, V. (2014): Problemi uredništva s autorskim pravima, plagijarizmom i sukobom interesa u publiciranju članaka o znanosti o sestrinstvu *Sestrinski glasnik* 19: 83–85.

Zmijarević, G., Doolan, K. i Marčelić, S. (2017): Akademsko nepoštenje: odmak od (ne)etičnosti pojedinca i kritika sustava. *Političke analize* 7(29), 28-33.

; pristupljeno 25. 09. 2017

www.oz.goo.hr

www.goo.hr

rujan 2017.